

Хилмар Валтер

**РАЗМИШЛЕНИЯ ВЪРХУ МЯСТОТО НА ФОРМИ КАТО ЯДВАМ ИЛИ
ОРАВАМ В СИСТЕМАТА НА БЪЛГАРСКИЯ ГЛАГОЛ***

Всеки, който преподава български език на чужденци (които изучават български език с професионална цел) е изправен пред трудния проблем да обяснява ясно и просто българската модална система. Покрай редица други, може би и по-важни въпроси във връзка с това, се натъкваме на едно наистина периферно с оглед на съвременния български език, но все пак съществуващо явление, което заема по-особено място в системата от форми на българския глагол: това е т. нар. просто условно наклонение. Става въпрос за форми като *ядвам*, *оравам* и под. в изречения като *Ядваш ли, куме, печено прасе?* или *Копavam, ако ми платиш толкоз*. Защо особено място?

1. За разлика от всички други форми за изразяване на модални (в смисъл на категорията наклонение) значения (образувани с т. нар. **формообразуващи** средства — окончания, спомагателни глаголни форми в рамките на *coniugatio periphrastica*) формите на т. нар. просто условно наклонение се образуват със словообразователни средства, а именно суфикси (наставки), които в системата на езика имат функцията да образуват глаголи от прилагателни и съществителни, напр. куц — куцам, кал — калям, обяд — обядвам, или се използват за образуването на (вторични) несвършени глаголи от свършени: подписа — подписвам, заловя — залавям и т. н. Често вторичният несвършен глагол във формата на сег. или мин. несв. време изявително наклонение поради това се интерпретира като условно наклонение, напр. от Матеев в изречението "дохождаш ли в Клисура?"¹.

2. Тези форми с т. нар. условно значение всъщност са формално ограничени само върху две времена: те съществуват само като презенс и имперфект (сег. и мин. несв. време): **копаваш** и **копаваше**.

3. Докато условно наклонение като категориално значение обикновено изразява изключително само признака "обусловеност"² на изказаното действие, формите от типа *ядвам* изразяват, както се изтъква от много граматичи, 'готовност' или 'способност' на денотата на подлога да извърши изразеното от

* Част от академичното слово на автора по случай провъзгласяването му за "доктор хонорис кауза" на Великотърновския университет "Св. св. Кирил и Методий" през 1989 г.

глагола действие. При това трябва да се прибави, че признакът "готовност" имплицира признака "способност", а примери като *Ядваш ли, куме, печено прасе* показват, че значението "обусловеност" не е инхерентен признак на такива форми, тъй като тук не се изразява никакво условие, а се пита само дали кумът има желание ("ищах") да яде печено прасе. Тъй че, ако вече приемем, че формите като *ядвам, ядвах* и т. н. са модална парадигма, ще е по-логично да ги отделим в отделно наклонение, каквито опити е имало в миналото (според Никола Костов) — когато се е говорело за наклонение за пасивна готовност, или *eventualis*³. Но в такъв случай остава фактът, че от формална гледна точка — и в диахронен, и в синхронен аспект — тук нямаме характерни за глаголно спрежение процеси, за които е типично запазването на основата или изменения в основата, за които обаче не е характерно образуването на нова основа с помощта на допълнителен суфикс, т. е. имаме напр. основите *писа-* и *пише-*, от които се образуват всички лични и нелични форми, без да се промени разредът на спрежението, докато при глаголи от първо и второ спрежение образуването на т. нар. прости условни форми е свързано със смяна на разреда (III спр.). Това противоречие се отразява и в по-стари граматика. Така напр. четем в споменатата граматика на Костов, който разглежда интересующите ни форми като "форми за бъдно условно време" и "минали бъдни условни форми" в рамките на изявително наклонение, следното: "... тази точка от спрежението на българския глагол е една от най-неустановените в цялата морфология"⁴, а Ст. Младенов в своята "История на българския език" отрича съществуването на отделни такива форми⁵. Различни тълкувания се срещат и във връзка със значението на тия форми. Най-противоречиви са мненията около принадлежността им към един от видовете. Още Б. Цонев — както по-късни автори очевидно въз основа на субституции с условни форми с *бих* или с "неусловни" форми (*Убивам те, ако кажеш. Ще те убия, ако кажеш.*) — твърди, че форми като *ядвам* са от свършен вид⁶. В академичната граматика се изтъква, че след прибавяне на суфикса *-а-* или *-ва-* се запазвал видът на изходния глагол, т. е. *ядвам* ще бъде от несвършен, *изяждам* от свършен вид⁷. В "Грамматика на българския език" от Младенов и Попвасилев пък се отбелязва, че такива форми се образували само от несвършени глаголи (там "многократни")⁸. Струва ми се, че едва ли една форма като *дохождам* ще се възприема от български *native speaker* като свършен вид. Против тълкуването на формално маркирани като несвършен вид форми като свършени говори и фактът, че те се срещат предимно в типични за несвършен вид форми: презентс и имперфект.

За да решим тия противоречия, можем да изхождаме, от една страна, от факта, че използваните средства са словообразователни, и от друга страна, от особеностите на модалното значение, което се изразява. Какво всъщност е това значение? Изразява се "готовност" да се извърши глаголното действие от денотата на подлога, респ. на глаголното лице. Следователно не се изказва само действие като признак на денотата на субекта, а състояние, в което се намира той. Това може да се потвърди и от трансформации или перифразирание на

дохождам или *орavam* като 'готов съм да дойда' или 'готов съм да ора' или на *ядвам* като 'яде ми се', 'имам апетит за...'. Състоянието е нещо траещо, дуративно, затова очевидно няма противоречие между семантиката на нашите форми и използвания за тяхното образуване суфикс, тъй като дуративно значение никога не се изказва със свършен вид⁹, няма и противоречие с факта, че ги срещаме предимно в презенс и имперфект. Тук се крие и разликата спрямо условните форми с *бих*, които приписват на денотата на подлога действието като възможен при определени условия признак.

Ако се огледаме в системата на славянските езици, и особено на българския, за явления с подобна формална и семантична характеристика както нашите т. нар. прости условни форми, се натъкваме без трудности на начините на глаголното действие като "семантично-словообразователни групи" от глаголи (както ги определя Калина Иванова)¹⁰, които са обединени на базата на семантичен признак, който характеризира глаголното действие по качество и количество, маркира фази на действието или самия процес на действието. Глаголи, изразяващи състояние на денотата на субекта си, принадлежат към голямата група глаголи, изразяващи атерминативния начин на действие, който според Маслов се характеризира с това, че включва само имперфектива тантум¹¹. Тъй като разделението на глаголите в терминативни и атерминативни е твърде обобщено и в рамките на двете категории може и трябва да се направи субкласификация, бихме могли да търсим начин на действие, изразяващ състояние, и ще намерим т. нар. статален начин на действие, който се дефинира от К. Иванова с формулата "намирам се в състояние на..."¹². Състоянието, което се изразява от формите от типа *ядвам*, може по-конкретно да се нарича **тендентивно**, тъй като се изразява **тенденция** към извършване на изразяваното от изходния глагол действие. Тъй че бихме могли да определяме образуването на форми от интересувания ни тип като словообразователен модел, който служи за сигнализирането на **статално-тендентивен** начин на действие. Статалните глаголи са до голяма степен темпорално дефективни, което важи, както видяхме, и за нашите статално-тендентивни глаголи. От другите статални глаголи като *седя*, *мълча* или *белея се* статално-тендентивните именно въз основа на **тендентивния** елемент в значението си се различават относно **валентността**, тъй като между тях, както видяхме от примерите, се намират и **преходни** глаголи, докато всичките традиционно класифицирани като статални глаголи са непреходни. **Тендентивното** значение освен това по правило изисква **одушевен субект**, което за редица други статални глаголи не е характерно. По въпроса за валентността на тези глаголи си струва да се правят изследвания, както и за това от какви класове изходни глаголи въобще могат да се образуват.

Нашата теза (доста еретическа от гледище на традиционната граматика), че тук имаме работа с начин на глаголното действие, а не с наклонение, впрочем се подкрепя от редица други факти. Найден Геров напр. в речника си причислява глаголи като *давам*, *писвам*, *сядам* и др. под. към итеративните, т. е. към специален начин на действие. Хр. Матеев и Св. Иванчев в свои публикации по

този проблем също виждат връзка с начините на действие, респ. с вида (Иванчев говори за "видово-надстроечни категории")¹³.

Освен че по предложения от мене начин на интерпретиране на тези форми се премахват противоречията, споменати в началото на изложението ми, той дава възможност да се опрости описанието и на други граматически явления: съществуването на преизказни форми от типа *оравал съм — оравал*, тъй като *орavam* по нашата интерпретация ще бъде форма на *изявително наклонение* (не на условно), към което е нормално да се образува друга модална форма. Следователно вече не е необходимо да се говори за различни категории "модус" (хипермодус и модус или *modus dicendi* и *modus actionis*)¹⁴, а ще се говори само за една. Това според мене е много важно от съпоставителна гледна точка, но и по други — систематични — причини. Освен това нашият начин на обяснение прави по-разбираем факта, че съществуват форми с — така да се каже — удвоен суфикс от типа *купувам*, защото тук се получава нещо успоредно на двойното или многократно префигиране на глаголи с цел да се образува нов начин на действие, напр. *изпонапивам се*, така че многократното префигиране някак си се допълва в словообразуването и от двойно суфигиране с по същество същата систематическа цел.

БЕЛЕЖКИ

¹ Хр. Матеев. Новата форма за условно наклонение в български език. — Изв. на Инст. за бълг. ез., III (1954), с. 149 и сл. Примерът е взет от: Д. Тилков, Ст. Стоянов, К. Попов (гл. ред.). Граматика на съвременния български книжовен език. Т. II. Морфология. С., 1983, с. 370.

² Срв. Н. Walter. Zur vergleichenden Darstellung des Modalsystems im Deutschen und Bulgarischen der Gegenwart. Archiv für bulgarische Philologie 1 (1988), с. 42 и сл.

³ Н. Костов. Българска граматика. С., 1939, с. 151.

⁴ Пак там.

⁵ Ст. Младенов. История на българския език. С., 1979, с. 287.

⁶ Б. Цонев. История на българския език. Т. II. С., 1934, с. 548.

⁷ Д. Тилков, Ст. Стоянов, К. Попов. Цит. съч., с. 371.

⁸ Ст. Младенов, Ст. П. Василев. Граматика на българския език. С., 1939, с. 297.

⁹ Срв. Х. Валтер. Личните глаголни форми в българския език. С., 1988, с. 35 и сл.

¹⁰ В: Д. Тилков, Ст. Стоянов, К. Попов. Цит. съч., с. 283.

¹¹ Срв. R. Conrad (Hg.). Lexikon sprachwissenschaftlicher Termini. Leipzig (1988²), с. 245 и сл.

¹² К. Иванова. Начини на глаголното действие в съвременния български език. С., 1974, с. 122.

¹³ Вж. Хр. Матеев. Пос. съч., с. 152 и сл.; Св. Иванчев. Проблеми на актуалността в славянските езици. С., 1971, с. 218 и сл.

¹⁴ Вж. Е. И. Демина. Пересказывательные формы в современном болгарском литературном языке. — В: Вопросы грамматики болгарского литературного языка. Москва, 1959, с. 331; Г. Герджиков. Тъй нареченото преизказване и въпросът за модалните категории, които глаголът може да притежава. — Съпоставително езикознание, 1982, № 4, с. 31.